

Τίτλος: *Le suicide de l'Allemagne.*
Sur le Moïse de Thomas Mann.

Συγγραφέας: JEAN-MICHEL REY
© 2018, Groupe Elidia Éditions Desclée de Brouwer

© Εκδόσεις Στερέωμα Α.Ε., 2021

Για την ελληνική γλώσσα σε όλον τον κόσμο

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου συνολικά ή τμηματικά με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσον χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΣΕΙΡΑ: ΔΟΚΙΜΙΟ

Εικόνα εξωφύλλου

© INTERFOTO / Alamy Stock Photo

ISBN: 978-960-8061-92-7

Εκδόσεις ΣΤΕΡΕΩΜΑ Α.Ε. / ΣΙΟΛΑ-ΑΛΕΞΙΟΥ

Κομνηνών 24, Αθήνα 11472

Τηλ. 210-6426393

Fax 210-6459312

E-mail: info@stereoma-sa.gr

www.stereoma-sa.gr

Facebook Εκδόσεις Στερέωμα

Ζαν Μισέλ Ρε

Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Με αφορμή τον Μωυσή
του Τόμας Μαν

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ανδρέας Παππάς

Εκδόσεις ΣΤΕΡΕΩΜΑ
2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μωσής και Ιωσήφ «εν καιρώ πολέμου»	9
Τα δυο πρόσωπα του συγγραφέα	29
Το λησμονημένο χρέος	51
Τι σήμαινε να είσαι Γερμανός στη δεκαετία του 1930	73
Ένας μεταδοτικός πληθωρισμός	93
Η παντοδυναμία του ελληνικού ονείρου	101
Ο Μιχαήλ Άγγελος ως πρότυπο	111
Από πού προέρχεται, λοιπόν, αυτός ο Μωσής;	125
Η τέχνη πριν από το έργο	145
Μια γερμανόφωνη σύμμαχος	159
Υπό το πρόσταγμα του αοράτου	169
Η φωτιά και τα κείμενα	179
Μια μείζονος σημασία διαφωνία	187
Διαμάχη για το Σινά	195
Η αδύνατη ερμηνεία	205
Επιπτώσεις της τυπολογίας	215
Ένα εβραϊκό μυθιστόρημα;	223
Ένας έλεγχος με σοβαρές επιπτώσεις	235
Η λογοτεχνία αντίδοτο στο δηλητήριο	245

ΜΩΥΣΗΣ ΚΑΙ ΙΩΣΗΦ «ΕΝ ΚΑΙΡΩ ΠΟΛΕΜΟΥ»

Μεταξύ 1940 και 1945, ο Τόμας Μαν απευθυνόταν συστηματικά προς τους Γερμανούς μέσω της συχνότητας του BBC. Στις 25 Απριλίου 1943, ανακοινώνει ένα «πρωτότυπο» βιβλίο που θα εκδοθεί το φθινόπωρο και το οποίο πρέπει να μεταφραστεί επειγόντως στις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Πρόκειται για συλλογικό έργο στο οποίο συμμετέχουν δέκα συγγραφείς, Αμερικανοί, Γερμανοί και Γάλλοι, «επίκαιρο», «με ένα και μοναδικό θέμα». Αυτό το έργο θα έχει τον τίτλο *Οι Δέκα Εντολές*.¹ Στην αναγγελία προσδιορίζεται ότι οι διαφορετικοί συγγραφείς «εκθέτουν μία προς μία τις βεβηλώσεις που υφίσταται αυτός ο θεμελιώδης για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια νόμος από δυνάμεις ενάντια στις οποίες, έπειτα από μακρά περίοδο δισταγμού, έχει ορθωθεί ένας κόσμος που εξακολουθεί να θρησκευείται και να εμφορείται από το αίσθημα του ανθρωπισμού». Αναφέρεται ακόμα ότι «το βιβλίο

1. Το βιβλίο κυκλοφόρησε στα γαλλικά από τις εκδόσεις Albin Michel το 1946. Τη νουβέλα του Τόμας Μαν «La Loi» μετέφρασε ο Charles de Targiani. Ακολούθησαν άλλες δύο μεταφράσεις αυτού του κειμένου: από την Christine de Gemeaux, το 1990, στις εκδόσεις Presses Pocket, και από τη Nicole Taubes, το 1996, στις εκδόσεις Mille et Une Nuits. Στο κείμενο που ακολουθεί χρησιμοποιώ τη μετάφραση της Christine de Gemeaux με μικρές, ενίοτε, τροποποιήσεις.

πραγματεύεται τον πόλεμο και το διακύβευμά του».² Το ίδιο κάνει, με τον τρόπο του, και ο Τόμας Μαν απευθυνόμενος στους συμπατριώτες του. Στο Ημερολόγιο του «δόκτορος Φάουστους» (το οποίο καλύπτει την περίοδο του τέλους του πολέμου) επισημαίνει ότι «η ιδέα ήταν πολεμικής και ηθικής τάξης», δηλώνοντας έτσι τη διολίσθηση σε ένα πεδίο εν μέρει ανίερο, σε έναν λόγο που υπερβαίνει το προδιαγεγραμμένο πλαίσιο και που πρέπει να γίνει κατανοητός μέσα από αυτό το πρίσμα.

Από τους δέκα συγγραφείς του συλλογικού τόμου, ο Τόμας Μαν είναι ο μόνος που χρησιμοποιεί ως οδηγητικό νήμα του κειμένου του ένα επεισόδιο από την Αγία Γραφή. Είναι ο μόνος που εκλαμβάνει «κατά γράμμα» το αίτημα του εκδότη και ανταποκρίνεται σε αυτό με ακρίβεια. Συγκεκριμένα, του ζητήθηκε να γράψει «ένα σύντομο δοκίμιο, εν είδει εισαγωγής σε αυτή τη συλλογή». Οι υπόλοιποι συγγραφείς –Ζυλ Ρομαίν, Φραντς Βέρφελ, Αντρέ Μωρουά, Λούις Μπρόμφιλντ, κ.ά.– επινοούν ο καθένας μια σύγχρονη ιστορία με θέμα μία από τις Δέκα Εντολές. Κατά τη γνώμη μου, σε ό,τι αφορά αυτούς τους συγγραφείς, το αποτέλεσμα είναι στις περισσότερες περιπτώσεις απογοητευτικό. Ο Τόμας Μαν ονομάζει το κείμενό του «Das Gesetz», δηλαδή «Ο Νόμος», ως αναγωγή στο πλέον θεμελιώδες. Όπως ο ίδιος εξηγεί, το κείμενό του «δεν αποτελεί απλώς αναφορά στον Δεκάλογο, αλλά εν γένει στον ηθικό νόμο και τον ανθρώπινο πολιτισμό». Στην επιλογή που κάνει ο Τόμας Μαν, η θρησκευτική πλευρά του βιβλικού κειμένου έχει δευτερεύοντα ρόλο. Αυτό που

2. *Appels aux Allemands, 1940-1945*, μτφρ. Pierre Jundt, Balland/Martin Flinker, 1985, σ. 219. Στο τέλος αυτής της παρέμβασης, ο Τόμας Μαν δίνει στο κοινό του μια πρώτη ιδέα του κειμένου του διαβάζοντας τις δύο τελευταίες σελίδες από το «Ο Νόμος» («Das Gesetz»).

φαίνεται να τον απασχολεί είναι ένα ηθικό αίτημα καθολικού χαρακτήρα. Και τούτο, μολονότι πρόκειται πρωτίστως για ένα πορτρέτο του Μωυσή, και μάλιστα ευθεία αναφορά στην πρώτη από τις Δέκα Εντολές, εκείνη που υπαγορεύει ότι θα υπάρχει στο εξής ένας μοναδικός Θεός,³ και το οποίο δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο γνωστό σε όλους συμβάν της «παράδοσης και παραλαβής» των Δέκα Εντολών.

Η νουβέλα «Ο Νόμος» του Τόμας Μαν αναπαράγει τα πιο γνωστά επεισόδια της ζωής του Μωυσή: την έξοδο από την Αίγυπτο, το μάννα στην έρημο, τη φλεγόμενη βάτο, το τραύλισμα του Μωυσή, την παρουσία του Ιησού του Ναυή και του Ααρών, την έκκληση προς τον φαράώ, την υπαγόρευση των Δέκα Εντολών. Κατόπιν, εισάγει άλλα στοιχεία που δεν αναφέρονται ρητά στη Βίβλο: την «ανορθόδοξη» γέννηση του Μωυσή, την εκλεκτή εκπαίδευση για δύο χρόνια από την οποία ο Μωυσής θα θελήσει να ξεφύγει, τη δολοφονία ενός άνδρα, τη ζωή του με μια ιερόδουλη, και άλλα. Η πρωτοτυπία έγκειται στην αντιμετώπιση του Μωυσή ως πλάστη, πρωτεργάτη της «διάπλασης» του εβραϊκού λαού· η ιδέα αυτή κυριαρχεί στο κείμενο, προσδίδοντάς του ξεχωριστό χαρακτήρα: μολονότι το ύφος συγκεράζει συμβάντα (αντλημένα από το βιβλικό κείμενο ή επινοημένα) και στοχασμούς, δεν ασχολείται παρά ελάχιστα με τις χρονολογίες, δίνοντας έμφαση στο επεισόδιο των Εντολών και διανθίζοντάς το με πολυάριθμες φανταστικές λεπτομέρειες. Εν ολίγοις, πρόκειται για ένα πορτρέτο καθ' όλα αντιφατικό, γεμάτο διάφορες περιπέτειες, το οποίο υπογραμμίζει πρωτίστως τη σταδιακή μεταμόρφωση του κεντρικού χαρακτήρα, καθώς και όσα ο ίδιος ανακαλύπτει μό-

3. Εγώ ειμί Κύριος ο Θεός σου, ουκ έσονται σοι θεοί έτεροι πλην εμού. [ΣΤΜ]

νος του. Αυτό που μετρά εν προκειμένω είναι η απόφασή του να αφιερωθεί στο «Όν χωρίς εικόνα» και να βρει τον τρόπο να φέρει την ελευθερία και τον νόμο σε μια κοινότητα ακόμη αδιαμόρφωτη και ακατέργαστη. Ο Μωυσής γίνεται ο άνθρωπος που θα καταφέρει να οδηγήσει έναν ολόκληρο λαό έξω από την Αίγυπτο· αυτή είναι η μεγαλύτερη αρετή που του αναγνωρίζεται και η οποία τον καθορίζει. Παρά τις ουκ ολίγες δυσκολίες, πείθει αυτό το πλήθος να λατρέψει το αθέατο Όν που ονομάζεται Γιαχβέ· συγκεκριμένα, προσπαθεί να εμφυσήσει στους Εβραίους μια καινοφανή ιδέα, να τους κάνει να αντιληφθούν ποιες είναι οι ηθικές «συνέπειες» της πίστης σε έναν αόρατο Θεό, τι σημαίνουν οι προσταγές του Νόμου. Ο Μωυσής έχει αναλάβει ένα δύσκολο έργο και οι αποτυχίες δεν λείπουν. Μολαταύτα, οι απογοητεύσεις δεν μειώνουν την επιθυμία του να φέρει εις πέρας το εγχείρημά του. Ο συγγραφέας εναλλάσσει με δεξιοτεχνία αυτά τα δυο βασικά χαρακτηριστικά του ήρωα.

Έτσι λοιπόν, ο Μωυσής σκιαγραφείται (στο κεφάλαιο 16) σαν γλύπτης, με τη μεταφορική έννοια του όρου, αυτή του *πλάστη*. Είναι αυτός που λαξεύει και σμιλεύει ένα ακατέργαστο μάρμαρο, από το οποίο θα προκύψει, με επίμοχθη εργασία, ένα πρωτότυπο δημιούργημα που θα ονομαστεί εβραϊκός λαός· εκεί έγκειται η πρωτοτυπία του Τόμας Μαν και εκεί εντοπίζεται η καθαυτό μυθιστορηματική επινόηση με όλες τις μεταφορές της. Από μια συλλογικότητα με ασαφή περιγράμματα, ο Μωυσής *πλάθει* έναν λαό στον οποίο ο Θεός δίνει τον Νόμο, που πρέπει να αποτελέσει τον ηθικό κώδικα της ανθρωπότητας. Παρά τις αμφιβολίες που τον ταλανίζουν, ο Μωυσής ακολουθεί απαρέγκλιτα αυτή την κοπιώδη πορεία. Το πείσμα του περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια.

Ωστόσο, κάποια στιγμή ο Μωυσής διστάζει να συνεχίσει το έργο του και ζητά από τον Θεό να τον απαλλάξει από την αποστο-

λή του, επικαλούμενος το γεγονός ότι συγγενεύει κατά το ήμισυ μόνο με αυτόν τον λαό, από την πλευρά του πατέρα του. Η απόφαση του Θεού είναι αμετάκλητη: λόγω ακριβώς της καταγωγής του, ο Μωυσής είναι ικανός να κάνει αυτόν τον λαό «θείο και ιερό» αν δεν ήταν αποστασιοποιημένος, δεν θα τον καταλάβαινε και δεν θα ήταν σε θέση να τον μεταμορφώσει, δεν θα μπορούσε να καταφέρει κάτι τέτοιο. Η αποστολή του συνίσταται στο εξής: πρέπει να προσδώσει τελείως νέα υπόσταση σε μια συλλογικότητα διασκορπισμένη, να τη διαπλάσει και να την κάνει να αποδεχτεί ταυτόχρονα έναν νόμο και μια γλώσσα – στο πλαίσιο ενός καθολικού μετασχηματισμού και με όλη την αποφασιστικότητα που απαιτείται προκειμένου να επιτευχθεί μια τόσο ριζική μεταλλαγή.

Το κεφάλαιο 18 είναι το πιο σημαντικό: παρακολουθούμε, σαν σκηνές θεατρικού έργου, τη χάραξη του Νόμου στις Πλάκες και την επινόηση μιας γλώσσας κατανοητής από όλους. Επί σαράντα μέρες ο Μωυσής σκαλίζει και χαράζει τις Πλάκες του Νόμου – δηλαδή, το κείμενο που θα διέπει τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Βάφει με το αίμα του τα λαξευμένα γράμματα, ώστε να είναι πιο ευανάγνωστα. Τέλος, έχουμε το γνωστό επεισόδιο του Χρυσού Μόσχου και τη βίαιη θραύση των Πλακών από τον Μωυσή. Ακολουθεί η οργή του Θεού και η άρνησή Του να οδηγήσει τον εβραϊκό λαό στη Γη της Επαγγελίας. Ο Μωυσής ζητά από τον Θεό να ανακαλέσει την απόφασή Του και να χαρίσει την εύνοιά Του σε αυτόν τον λαό. Λαξεύει από την αρχή τις Πλάκες, τις ξαναβάφει με το αίμα του, και πηγαίνει και πάλι να συναντήσει τον εβραϊκό λαό. Τους εξηγεί ότι οι Πλάκες θα αποτελούν στο εξής τον ακρογωνιαίο λίθο της ηθικής, επισημαίνοντας ότι γράφτηκαν από τον Θεό με «σύμβολα ικανά να παραστήσουν όλες τις λέξεις, στις γλώσσες όλων των λαών». Ο λόγος Του πρέπει, επομένως, να

επιβληθεί ως «απευθυνόμενος σε όλους». Ο Μωυσής υπογραμμίζει τέλος τη σημασία αυτών των νέων Εντολών και τονίζει ότι αντιπροσωπεύουν για την ανθρωπότητα την υπέρτατη αξία.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Τόμας Μαν καταπιάνεται με ένα τέτοιο θέμα. Είναι γνωστό ότι, στα χρόνια πριν από τον πόλεμο, δημοσίευσε ένα τετράτομο έργο με τίτλο *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*,⁴ το οποίο είχε αρχίσει να γράφει στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 1930 και το συνέχισε στην εξορία, μετά το 1933. Ο ίδιος, αναφέρει σχετικά: «Είχα ολοκληρώσει τον δεύτερο τόμο, όταν επήλθε η γερμανική καταστροφή και αναγκάστηκα να εγκαταλείψω τη χώρα μου ή, για την ακρίβεια, να παραμείνω στο εξωτερικό».⁵ Πρόκειται, λοιπόν, εν μέρει για μυθιστόρημα της εξορίας, το οποίο φέρει φανερά τα ίχνη της, και μάλιστα όλο και πιο έντονα. Είναι κάτι σαν εισαγωγή σε αυτή τη θεματική, μια μακρά προεργασία για τη συγγραφή του «Νόμου».

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι τα δυο έργα ανήκουν στο ίδιο εγχείρημα, καθώς έχουν κοινά σημεία. Επιπλέον, συνδέονται άμεσα με τα γεγονότα που διαδραματίζονται στη Γερμανία από το 1933 και έπειτα. Σε κείμενό του (1944) με θέμα την τετραλογία *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*, ο Τόμας Μαν αναφέρεται στη Βίβλο με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο:

Αυτό το μνημείο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, τόσο παράξενο και

4. Στο πρωτότυπο, *Joseph und seine Brüder*. Στα ελληνικά, η τετραλογία (Οι ιστορίες του Ιακώβ, Ο νεαρός Ιωσήφ, Ο Ιωσήφ στην Αίγυπτο, Ιωσήφ ο τροφοδότης) κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Gutenberg, σε μετάφραση του Λευτέρη Αναγνώστου. [ΣτΜ]

5. Thomas Mann, "On Myself" (1940), μτφρ. στα γαλλικά Denise Daun, στο *Être écrivain allemand à notre époque*, Gallimard, 1996, σ. 64-65.

συνάμα τόσο δυνατό, αυτό το βουνό με μορφή βιβλίου, το οποίο απαρτίζεται από διαφορετικά γεωλογικά στρώματα που συνυφαίνονται, αυτός ο θεόρατος όγκος γραπτού κειμένου που λες και έχει προέλθει από συγκόλληση θραυσμάτων, αυτό το όλον που συγκροτήθηκε από λιγότερο ή περισσότερο ιστορικά κείμενα ανώνυμων ή ψευδώνυμων συγγραφέων.⁶

Πράγματι, ο συγγραφέας διακρίνει στη Βίβλο ένα σύνολο το οποίο μπορεί να κατακερματιστεί, να διασπαστεί και, συγχρόνως, τα επιμέρους κομμάτια να αναπαραχθούν, να σχολιαστούν, να ξαναγραφτούν, να επανεπινοηθούν σε μεγάλο βαθμό μέσω της μυθοπλασίας. Συρραφή η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε πλαίσιο το οποίο εν μέρει την αποϊεροποιεί και τη μετατοπίζει σε ένα πεδίο που τροποποιεί τον γενικό τόνο, κάνοντάς τη να διολισθήσει από το αμιγώς θρησκευτικό επίπεδο στο (πολύ διαφορετικό) επίπεδο της ηθικής. Ένα εγχείρημα τέτοιου διαμετρήματος μπορεί να είναι μακρόπνοο και να δώσει στον συγγραφέα την ευκαιρία να πειραματιστεί, τόσο με το θέμα όσο και με τη μορφή. Το έργο του Τόμας Μαν σε εκείνα τα ζοφερά χρόνια αποτελεί διαρκή απόδειξη αυτής της δυνατότητας. Σχετικά με αυτό το θέμα, ο συγγραφέας υπενθυμίζει τα λόγια του Γκαίτε (για το πρόσωπο του Ιωσήφ), που θα τα επαναλάβει πολλές φορές σε άλλα σημεία του έργου του, και τα οποία αποτελούν για εκείνον οδηγητικό κανόνα, καθώς περιγράφουν ό,τι προσπαθεί να αναδείξει, τόσο με τον *Ιωσήφ* όσο και με τον «Νόμο»: «Αυτή η ιστορία, από τις πιο σαγηνευτικές που υπάρχουν, και τελείως φυσική, μας φαίνεται υπερβολικά σύντομη, για αυτό και μπαίνουμε στον πειρασμό να την ανασυνθέσουμε με όλες τις λεπτομέρειές της».⁷

6. «Du Livre des livres et de Joseph» (1944), ό.π., σ. 149.

7. *Être écrivain allemand à notre époque*, ό.π., σ. 153.

Δεν πρέπει, λοιπόν, να σταματήσει κανείς να διαβάσει τη Βίβλο και να προεκτείνει το τάδε ή το δείνα επεισόδιο, να ακολουθεί την παρόρμησή του, να αφουγκράζεται αυτό το «μνημείο», προβάλλοντας ξανά ορισμένες από τις εξέχουσες μορφές της. Ο συγγραφέας έχει ηθική υποχρέωση να ξεδιπλώσει από την αρχή την ύλη ή τις μορφές προηγούμενων κειμένων από τα οποία εμπνέεται. Τις περισσότερες φορές, οι αρχικές προθέσεις ανατρέπονται εκ βάθρων. Οι «λεπτομέρειες» που επινοεί ο Τόμας Μαν για να περιγράψει τον Μωυσή είναι πρωτίστως αυτές που συμβάλλουν να καταστεί ο Μωυσής πρόσωπο το οποίο βρίσκεται διαρκώς στο μεταίχμιο μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτικού, ταλαντευόμενος ανάμεσα σε αυτούς τους δυο πόλους, φορέας μια οικουμενικής ιδέας η οποία πρόκειται να αναπαραχθεί σε εξόχως περίπλοκα συμφραζόμενα.⁸ Όμως, η διεξοδική αυτή σκιαγράφηση δεν σταματά εδώ· ο συγγραφέας παρεμβάλλει άλλα χαρακτηριστικά, πολύ πιο απροσδόκητα, στα οποία οφείλεται άλλωστε η μοναδικότητα του έργου και το ενδιαφέρον που προκάλεσε το 1943, αλλά και στα χρόνια που θα ακολουθήσουν. Η επινόηση λεπτομερειών τροποποιεί σημαντικά την όψη του κεντρικού προσώπου και μετασχηματίζει την εικόνα που έχουμε

8. Σε τελείως διαφορετικό τόνο κινείται το κείμενο που δημοσιεύει ο Ούνι-στον Τσώρτσιλ το 1932, με τίτλο «Ο Μωυσής καθοδηγητής του λαού». Ο Τσώρτσιλ, τον οποίο «κατακεραυνώνει η σύγχρονη ιστορική κριτική», ισχυρίζεται ότι «μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι όλα συνέβησαν ακριβώς όπως τα περιγράφει η Αγία Γραφή. Μπορούμε να πιστέψουμε ότι αφορούσαν έναν λαό που δεν διέφερε τόσο πολύ από εμάς». Εν προκειμένω, δεν αφήνεται κανένα περιθώριο ερμηνείας το βιβλικό κείμενο πρέπει να εκληφθεί κατά γράμμα. Ο Τσώρτσιλ παρουσιάζει τον Μωυσή ως «ελευθερωτή του εβραϊκού λαού», «εθνικό ήρωα» και «υπέρτατο νομοθέτη». Η προσέγγισή του δεν διακρίνεται από πρωτοτυπία, όντας αποκάλυπτα θετική για τον Μωυσή.

για αυτό, ανατρέποντας τα πάντα. Αυτή η σώρευση στοιχείων γίνεται στο πλαίσιο μιας τολμηρής ερμηνείας, που δίνει ξεχωριστή έμφαση στην ιδιότητα του Μωυσή ως «καλλιτέχνη».

Ό,τι στο αυτοβιογραφικό πόνημα του Γκαίτε *Aus Meinem Leben: Dichtung und Wahrheit*⁹ σχετίζεται ουσιαστικά με τη «μετάνοια» (ή, ενδεχομένως, με τον πειρασμό και την επιθυμία), για τον δεινό αναγνώστη Τόμας Μαν γίνεται σημαντικό κίνητρο συγγραφής πάνω σε αυτά τα χνάρια, συγγραφής η οποία αποτελεί μάλιστα, κατά τα λεγόμενά του, «ιδιαίτερα ευφρόσυνη δραστηριότητα που εμφορείται από τη γοητεία της καινοτομίας».¹⁰ Το παλιό μπορεί να ενδυθεί νέο περίβλημα, αρκεί να υποβληθεί σε νέα επεξεργασία η οποία, εν προκειμένω, δηλώνει την πρόθεσή της, αναφέροντας τον στόχο του εγχειρήματος, και αυτοαναλύεται καθώς ωριμάζει, εμπλουτιζόμενη. Η συγγραφή ενός κειμένου όπως ο «Νόμος» δεν νοείται χωρίς πολυάριθμες διασαφήνισεις και προσθήκες κάθε λογής, ποικίλα υπομνήματα τα οποία εξηγούν εκ των υστέρων τις βασικές πτυχές, ενώ ενίοτε επινοούν και παραμέτρους που επιβάλλονται σε μια δεδομένη στιγμή. Από τη στιγμή που έχει ολοκληρωθεί, το κείμενο επιδέχεται διαρκή αναθεώρηση, σαν να χαράζει δυναμικές γραμμές που το καθιστούν ακόμα πιο πυκνό και του προσδίδουν επιπλέον νόημα, σε βαθμό μάλιστα που ο συγγραφέας να αδυνατεί να ξεφύγει από αυτό. Εντυπωσιάζεται κανείς όταν διαπιστώνει σε πόσες ερμηνείες οδήγησε ένα τόσο σύντομο κείμενο τον συγγραφέα του, καθώς και τον αντίκτυπο που είχε στα χρόνια τα οποία ακολούθησαν τη δημοσίευσή του.

Υπάρχουν θέματα ή μορφές που, περισσότερο απ' ό,τι άλλα,

9. Από τη ζωή μου: ποίηση και αλήθεια. [ΣτΜ]

10. Όπως γράφει αναφερόμενος στο *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*.

επιδέχονται αναρίθμητες ερμηνείες. Αυτό ισχύει για οτιδήποτε αφορά τον Μωυσή και τον Ιωσήφ ενώ δεν εξαιρούνται και άλλες βιβλικές μορφές, λιγότερο σημαντικές. Πολλώ μάλλον, όταν η πραγματικότητα νομιμοποιεί μια τέτοια αντιμετώπιση ή την επιβάλλει, την καθιστά πιο επιτακτική. Από αυτή την άποψη, η χρήση παλαιών πηγών –δηλαδή, πρωτίστως, ορισμένων από τα πιο σημαντικά κείμενα των εβραϊκών Γραφών, αυτών που σκοπός τους είναι να θέσουν τις βάσεις μιας μελλοντικής ηθικής– γίνεται ένα από τα κυριότερα εργαλεία του συγγραφέα, σε συνδυασμό με άλλες πρακτικές, όπως το δάνειο, η αντιγραφή, η αναπαραγωγή, η ανασύνθεση, καθώς και όλες οι διαφορετικές μορφές που προσιδιάζουν στον δημιουργικό ανταγωνισμό. Είναι πολλαπλοί οι «πόροι» που ο Τόμας Μαν θεωρεί ότι πρέπει να εκμεταλλευτεί και να εξελίξει, σε εκείνη τη δεδομένη στιγμή του πολέμου, ενώ εξίσου πολλά είναι και τα μέσα που μπορούν να ενσωματωθούν σε διάφορες εκδοχές αυτού που ο ίδιος αποκαλεί μοντάζ (ο συγγραφέας αναφέρει και εξηγεί συνεχώς αυτόν τον όρο).

Ένα βιβλίο το οποίο εμπνέεται από τόσο διαφορετικά κείμενα, τα οποία επικαλείται και υπογραμμίζει λόγω συνθηκών, δεν θα μπορούσε να έχει προκαθορισμένο τέλος. Ο Τόμας Μαν είναι πρωτίστως υποχρεωμένος να επανέρχεται στη σύνθεσή του, στην κατασκευή του, καθώς και σε ό,τι απορρέει από αυτή. Δίνει την εντύπωση ότι δεν έπαψε ποτέ να ασχολείται με τα ζητήματα που εγείρει ο «Νόμος», με τους προβληματισμούς που το συγκεκριμένο εγχείρημα έθετε το 1943 και στα χρόνια που ακολούθησαν. Βρίσκεται αντιμέτωπος με τις, απρόβλεπτες ως επί το πλείστον, συνέπειες που πυροδοτεί το έργο του. Πρέπει να εξηγήσει πώς εργάστηκε, τι επιδίωκε, τι προσδοκούσε, σε τι συμπεράσματα οδηγήθηκε, και ούτω καθεξής.

Στο βιβλίο του *Ο Μωυσής κατά τον Φρόιντ*,¹¹ ο Yosef Hayim Yerushalmi (1932-2009) καταπιάνεται με την αφιέρωση του πατέρα του Φρόιντ στον γιο του, στη Βίβλο που του χαρίζει το 1891.¹² Αξιοσημείωτη είναι μια φράση που αναφέρεται έμμεσα στον Μωυσή: «Έκτοτε, η Βίβλος ξεχάστηκε, όπως τα απομεινάρια του γεύματος, παραμένοντας φυλαγμένη στη δική μου κιβωτό». Από αυτό μπορούμε να υποθέσουμε ότι, γράφοντας τον «Νόμο», ο Τόμας Μαν ανακάλυπτε με τον τρόπο του μια τέτοια διάσταση, και συγκεκριμένα αυτή ενός παραπεταμένου βιβλίου, που έχει φυλαχτεί ή παραμεριστεί για συγκεκριμένους λόγους, το οποίο ζητά επίμονα ερμηνεία, αδιάκοπο σχολιασμό· ενίοτε μάλιστα επιβάλλεται, επανερχόμενο αποσπασματικά στη μνήμη ορισμένων συγγραφέων, σε στιγμές αποσύνθεσης του πολιτικού ιστού. Ένα βιβλίο το οποίο, τελικά, ανήκει σε όποιον μπορεί να το οικειοποιηθεί, ξαναγράφοντας τα κεφάλαια που συνάδουν με τις περιστάσεις της εκάστοτε χρονικής στιγμής.

Σε κείμενο του 1929 για τον Λέσινγκ, ο Τόμας Μαν γράφει:

Η αποστολή που καλείται να εκπληρώσει το ιστορικό πνεύμα του Λέσινγκ είναι πιο επίκαιρη από ποτέ. Δεν πρέπει να υποτιμήσουμε τη ζωτική σημασία του, σε πείσμα κάθε αντιορθολογικής και εχθρικής προς το πνεύμα νεωτερικότητας. Προτίθεμαι να μιλήσω για αυτή την εχθρική στάση απέναντι στο πνεύμα, για αυτόν τον αντι-ιδεαλισμό που αποτελεί μία μόνο πτυχή της προφητείας που έκανε ο Νίτσε σε κρίση διανοητικής μέθης και η οποία αφήνει περιθώρια για παραπλανητικές ερμηνείες, στο ηθικό και πολιτικό πεδίο. Στο όνομα του Λέσινγκ και ως φόρο τιμής στο πνεύμα του, πρέπει να

11. *Freud's Moses: Judaism Terminable and Interminable* (1993). [ΣτΜ]

12. Στο κεφάλαιο IV.

ξεπεραστεί κάθε είδος φασισμού προκειμένου να διαμορφωθεί μια συμμαχία του ορθού λόγου και του αίματος, που αυτή και μόνον αυτή αξίζει να λέγεται ανθρωπισμός.¹³

Η χρονολογία αυτού του κειμένου έχει σημασία: δύσκολα ακούγονταν τέτοια λόγια στις αρχές της δεκαετίας του 1930 στη Γερμανία, καθώς είχαν στόχο την ιδεολογία που διαπότιζε σταδιακά ολόκληρο το σώμα της γερμανικής κοινωνίας. Ο Τόμας Μαν είναι ένας από τους πρώτους γερμανούς συγγραφείς που, ήδη από εκείνα τα χρόνια, μιλά ευθαρσώς για «φασισμό»,¹⁴ και ο οποίος διακρίνει τη σοβαρότητα των γεγονότων που εκτυλίσσονται μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί η ειρωνεία που χαρακτηρίζει τον συγκεκριισμό «ορθού λόγου» και «αίματος» τη δεδομένη χρονική στιγμή, καθώς και το πόσο εύστοχη είναι μια τέτοια διατύπωση σε εκείνα τα συμφραζόμενα. Για τον συγγραφέα αυτή η «συμμαχία» αποτελεί ένα από τα μέσα με τα οποία μπορεί κανείς να καταπολεμήσει τις διαφορετικές μορφές του περιρρέοντος ολοκληρωτισμού. Ο Τόμας Μαν θεωρεί ότι οι συχνές και εμφαντικές αναφορές στον «Νόμο», με αφορμή τον Μωυσή, στο «αίμα» (Blut) και στη «γενιά» (Gebliit), καθώς και σε άλλους όρους τους οποίους οικειοποιήθηκε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, όπως Führer [ηγέτης] και Heil [χαίρε], είναι κάθε άλλο παρά άτοπες. Αντιθέτως, πρέπει να αντιδρά κανείς συνεχώς στην αυθαιρεσία

13. Thomas Mann, *Lessing*, μτφρ. Louise Servicen, Aubier-Flammarion, 1970, σ. 105.

14. Το 1930 δημοσιεύτηκε ένα κείμενο του Βάλτερ Μπένγιαμιν με τίτλο «Theorien des deutschen Faschismus» («Θεωρίες για τον γερμανικό φασισμό»), με αφορμή τη συλλογή δοκιμίων *Krieg und Krieger* (Πόλεμος και πολεμιστής) που κυκλοφόρησε με επιμέλεια του Ernst Jünger.

της εξουσίας, να καταγγέλλει τον παράνομο χαρακτήρα της, πολλαπλασιάζοντας τις χρήσεις τέτοιων λέξεων σε συμφραζόμενα όπου αυτές εμπλουτίζονται και παύουν να είναι υπερβολικά μονοσήμαντες, αποκαλύπτοντας μάλιστα τον ρόλο που τους επιφυλάσσεται από το καθεστώς. Το εγχείρημα αυτό αφορμάται από μια βασική διαπίστωση: η ασθένεια από την οποία νοσούν πολλοί γερμανικοί όροι δεν πηγάζει, προφανώς, από τους ίδιους τους όρους.

Σε μια ζοφερή εποχή, τα μεγάλα κλασικά κείμενα, εκείνα που γαλούχησαν το γερμανικό έθνος, χρησιμοποιούνται ως συστάσεις προς το ίδιο αυτό έθνος, το οποίο έχει αρχίσει να κακομεταχειρίζεται και να αποδομεί τη γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα αυτά τα κείμενα και στην οποία πρέπει να μπορούν να μεταδοθούν. Είναι πολυάριθμες οι αναφορές του συγγραφέα σε αυτό που η λογοτεχνική μνήμη εξακολουθεί μολαταύτα να σημαίνει και σε αυτό που αντιπροσωπεύει στην πράξη, αλλά και οι επίμονες υπενθυμίσεις της κατάστασης μιας γλώσσας σε ταχεία αποσύνθεση, κάτι που είχε αρχίσει να γίνεται ήδη αντιληπτό εκείνη την περίοδο στη Γερμανία. Οι πιο συνηθισμένες εκφράσεις φέρουν τη σφραγίδα αυτής της αποσύνθεσης και την καθιστούν διαρκώς αισθητή. Χαρακτηριστικό, από αυτή την άποψη, είναι το πιο κάτω απόσπασμα από το *Ημερολόγιο*, γραμμένο τον Ιούλιο του 1934:

Τα πάντα έχουν εκφυλιστεί, κυρίως το «αίμα». Έχει εκφυλιστεί στο πλαίσιο της ανόητης φυλετικής θεωρίας, αλλά και της ψευδαίσθησης ότι η μεγάλη Ιστορία γράφεται με αίμα· με το πρόσχημα ότι, ουσιαστικά, τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα είναι αιματοβαμμένα.¹⁵

Η λέξη «αίμα» αναφέρεται συχνά στον «Νόμο», όμως στο πλαίσιο μιας τελείως διαφορετικής πρόσληψης από αυτή που

15. Thomas Mann, *Les Exigences du jour*, μτφρ. Louise Servicen και Jeanne Naujac, Grasset, 1976, σ. 231.

περιγράφεται και απορρίπτεται στο απόσπασμα που προηγήθηκε· η συγγραφή εν καιρώ πολέμου απαιτεί αυξημένη επαγρύπνηση όσον αφορά τη χρήση των πιο συνηθισμένων λέξεων, εκείνων που εγκλωβίζονται σε μια παγιωμένη σημασία, φτωχή σε νόημα και πάντοτε ίδια, αποτελώντας την πρώτη ύλη της προπαγάνδας. Οι εξόριστοι συγγραφείς οφείλουν, λοιπόν, να λαμβάνουν υπόψη αυτή την απειλή εκφυλισμού και να βρίσκουν τρόπο να προφυλαχτούν, συνεχίζοντας να γράφουν στη «δική τους» γερμανική γλώσσα. Όλοι αναγνωρίζουν και επισημαίνουν αυτή την αναγκαιότητα.

Για τον Τόμας Μαν, δεν νοείται να είναι κάποιος συγγραφέας και να μην αισθάνεται συγγένεια με ορισμένα κείμενα του Γκαίτε (και μερικών άλλων, όπως ο Σίλερ, ο Λέσινγκ, ο Χάινε, ο Νίτσε),¹⁶ να μην έχει επιχειρήσει, κατά τη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου ή στα χρόνια του πολέμου, να αξιοποιήσει και να αναδείξει, για παράδειγμα, κάποιο επεισόδιο της Βίβλου, δίνοντας μια πρωτότυπη ή, ακόμα καλύτερα, μια προκλητική εκδοχή του. Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να αναφερθούμε στις πολυάριθμες (και συχνά αρκετά ανησυχητικές) επιπτώσεις της *συνεχιζόμενης αποϊεροποίησης μέσα από το πρίσμα της επανασυγγραφής*, στο πλαίσιο μιας μυθιστοριογραφίας βασισμένης σε κείμενα τα οποία θεωρούνται ιερά, άρρηκτα συνδεδεμένα με τις απαρχές ενός πολιτισμού. Με αυτό το τεράστιο έργο θα καταπιαστεί ως επί το πλείστον ο Τόμας Μαν τον καιρό της αυτοεξορίας του, στα μέσα της δεκαετίας του 1930 αλλά και στα χρόνια του πολέμου. Συγκεκριμένα, θα επικεντρωθεί σε ορισμένα επεισό-

16. Μαζί με τον Σοπενάουερ, είναι οι αγαπημένοι συγγραφείς του Τόμας Μαν, οι οποίοι, κατά τη δεκαετία του 1930, για διάφορους λόγους, γίνονται και πολύτιμοι σύμμαχοί του.

δια των εβραϊκών Γραφών, σε δύο κυρίως πρόσωπα, τον Ιωσήφ και τον Μωυσή, τα οποία και θα αποτελέσουν αντικείμενο μεγαλόπνοης μυθιστορηματικής επεξεργασίας. Πλήθος αφηγηματικές λοξοδρομήσεις επιτρέπουν την επίμονη και επανερχόμενη αναφορά στα μεγάλα πολιτικά προβλήματα της εποχής και, πρωτίτως, στην κατάσταση της Γερμανίας και την παταγώδη αποτυχία ορισμένων πολιτικών επιλογών εκείνης της περιόδου. Ο παραλληλισμός ανάμεσα στις διαφορετικές χρονικές στιγμές, ακόμα και αν αυτές δεν είναι συγκρίσιμες, έχει τη σημασία του.

Ορισμένες τέτοιες «λοξοδρομήσεις» συνδέονται ουσιαστικά με τα πρώτα, ψηλαφητά βήματα της ιουδαϊκής θρησκείας, καθώς και με την αφετηριακή παραδοχή της ύπαρξης ενός αόρατου όντος και της υπακοής στο θέλημά Του. Δίνοντας στο κείμενό του τον τίτλο «Ο Νόμος», ο συγγραφέας παραπέμπει ευθέως στις Δέκα Εντολές και στον τρόπο με τον οποίο γράφτηκαν, και μάλιστα σε μια συγκυρία όπου καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου αυτές να λησμονηθούν, να ακυρωθούν και να ξεπεραστούν. Ταυτόχρονα, πρόκειται για προσπάθεια αναζωογόνησης μιας γλώσσας που νοσεί. Σπουδαία μυθοπλασία, επινοημένη εν πολλοίς από τον Τόμας Μαν: το τραύλισμα του Μωυσή θα γίνει, με διάφορα δάνεια, η γλώσσα που θα μεταδώσει τις Δέκα Εντολές ταυτόχρονα, αυτή η μετάδοση θα συμβάλει στη «διάπλαση», στο πλάσιμο ενός λαού, με διεργασίες που προσιδιάζουν στη γλυπτική, από την οποία δανείζονται τις βασικές της μεθόδους. Μυθοπλασία ενός συγγραφέα που διερωτάται συνεχώς και ανά πάσα στιγμή για αυτό που επιτυγχάνει κατασκευάζοντας ιστορίες, για αυτό που επινοεί προκειμένου να ξετυλίξει τα λόγια του και τους μύθους του. Το αντικείμενο με το οποίο καταπιάνεται και το οποίο ανανεώνει και τροποποιεί προσδίδει στη μυθοπλασία του τεράστια εμβέλεια.

Ασφαλώς, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι στη βάση όλων αυτών βρίσκεται η κορυφαία πράξη ενός άνδρα που γνωρίζει ότι η διαμόρφωση μιας γλώσσας είναι πολιτική ενέργεια, πολλώ μάλλον όταν αυτή σχετίζεται με μια αποκάλυψη οικουμενικής κλίμακας, όπως στην προκειμένη περίπτωση. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή θα μπορούσε κάλλιστα να εκληφθεί ως απaráμιλλη καλλιτεχνική πράξη. Εκεί έγκειται η σπουδαία ανακάλυψη στην οποία εδράζεται, κατά τη γνώμη μου, ο «Νόμος», καθώς και το παράδοξο με το οποίο βρίσκεται αντιμέτωπος ο συγγραφέας του: ο Μωυσής σκιαγραφημένος ως κορυφαίος καλλιτέχνης,¹⁷ η πορεία του οποίου και οι στιγμές της μαθητείας του πρέπει να περιγραφούν λεπτομερώς, και του οποίου η ιστορία πρέπει να ξαναγραφτεί με αληθοφανή τρόπο. Αυτό που επινοεί ο Μωυσής πρέπει με τη σειρά του να επινοηθεί, σε μια μορφή μυθοπλασίας που στόχος της είναι να αναδείξει το εγχείρημα και να καταδείξει την αναγκαιότητά του. Η πρόσφατη ιστορία της Γερμανίας αποσιωπά πεισματικά τη σπουδαιότητα του εν λόγω επεισοδίου· επιπλέον, αρνείται κατηγορηματικά να αναγάγει σε αυτό τις απαρχές ενός πολιτισμού, διαψεύδοντας με κάθε τρόπο τη θέση που δικαιούται να καταλαμβάνει ο Μωυσής. Στα γερμανικά συμφραζόμενα της εποχής, η αναφορά στο πρόσωπο του Μωυσή έπρεπε να είναι πάντοτε υποτιμητική. Τις περισσότερες φορές, απλώς απουσίαζε οποιαδήποτε αναφορά στον Μωυσή και στα επεισόδια της ζωής του· για τις πολιτικές αρχές δεν υπάρχει κανένας λόγος να ασχολείται κανείς με

17. Σχετικά με αυτό, μπορεί κανείς να διαβάσει το «La souveraineté de l'artiste. Notes sur quelques maxims juridiques et les théories de l'art à la Renaissance» του Ernst Kantorowicz, σε μετάφραση Laurent Mayali και Anton Schütz, στο συλλογικό έργο *Mourir pour la patrie et autres textes*, Fayard, 2004. Σε ορισμένα σημεία ο καλλιτέχνης παρουσιάζεται σαν οιονεί ισοδύναμος με τον Θεό.

τόσο μακρινά γεγονότα, τα οποία χαρακτηρίζονται, πεισματωδώς και εμφιατικά, τελείως ξένα προς το παρόν, παρωχημένα.

Η νουβέλα είναι ενσωματωμένη στα δραματικά συμφραζόμενα εντός των οποίων παράγεται, χωρίς ωστόσο να περιορίζεται σε αυτά ή να είναι υποχρεωμένη να τα υπηρετεί, και χωρίς να εδράζεται αυστηρά στην επικαιρότητα. Χάρης στην αφήγηση και στην επινόηση των πολυάριθμων λεπτομερειών που τη συνθέτουν, διακρίνονται σταδιακά ορισμένες ομοιότητες, επιτρέποντας την εναλλαγή ανάμεσα σε κάποια επεισόδια του πανάρχαιου βιβλικού παρελθόντος και τη φλέγουσα γερμανική πραγματικότητα – συγκεκριμένα, εκείνη του 1943, όταν ο Τόμας Μαν γράφει τον «Νόμο». Εν προκειμένω, ο χρόνος και ο χώρος διαπλέκονται με πολύ ιδιαίτερο τρόπο: με την ανησυχαστική εμφάνιση του παρελθόντος σε εμφανώς διαφορετικά συμφραζόμενα, τα οποία δεν ήταν έτοιμα να το υποδεχτούν. Μια παράφωνη συγχορδία που εκπλήσσει και που αντηχεί στο παρόν, προσπαθώντας να αξιοποιήσει πολυάριθμες προσθήκες σε επεισόδια ήδη εξιστορημένα και γνωστά σε όλους. Ο Μωυσής γίνεται επίκαιρος με τελείως αναπάντεχο τρόπο, χάρις στο πορτρέτο του που σκιαγραφεί ένας συγγραφέας εν μέσω πολέμου, αναγκάζοντας τους σύγχρονούς του να προσεγγίσουν, να μελετήσουν (ή να ξαναμελετήσουν) αυτό που πίστευαν ότι γνωρίζουν και το οποίο θεωρούσαν ότι ανήκε σε εντελώς άλλη εποχή. Χάρης σε μια γραφή που επιχειρεί το φαινομενικά ανέφικτο, αξιοποιώντας όλη την ελευθερία που της δίνεται στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Με αυτόν τον τρόπο, ένας συγγραφέας αναβιώνει κάτι που έμοιαζε από καιρό καταργημένο και παρωχημένο, κάτι φαινομενικά άχρηστο, επαναφέροντας στο προσκήνιο μακρινές μορφές που όλοι τις θεωρούσαν παροπλισμένες. Ένας γερμανός συγ-

γραφέας που ουδόλως πιστεύει στις αρετές της «διαλεκτικής».

Πράγματι, ο Μωυσής παρουσιάζεται στον «Νόμο» μέσα από ένα ασυνήθιστο πρίσμα, εν μέρει απαγκιστρωμένος από την παράδοση στην οποία εγγράφεται τις περισσότερες φορές, ως φορέας ενός σχεδίου που δεν περιορίζεται στη θέσπιση μιας νέας νομοθεσίας. Προκαλεί έκπληξη και ανησυχία όσο και ο Ιωσήφ που σκιαγραφεί ο Τόμας Μαν· ωστόσο, κατά την άποψή μου, αποτελεί, περισσότερο απ' ό,τι ο Ιωσήφ, αντικείμενο διεξοδικής ερμηνείας, ικανής να εγείρει αναπάντητα ερωτήματα και να ανατρέψει εκ βάθρων μια εδραιωμένη παράδοση. Είναι προφανές ότι ο αρχετυπικός ρόλος του Μωυσή τού προσδίδει τεράστια σημασία και εμβέλεια, αποτελώντας παράλληλα την αιτία για την οποία το πρόσωπό του αναφέρεται τόσο συχνά, αν και τις περισσότερες φορές με τρόπο απόμακρο έως και υποτιμητικό· συχνά, οι απαρχές μιας θρησκείας ή μιας πίστης απαξιώνονται, θεωρούνται σκοτεινές και αμφίσημες, τελείως άσχετες με τα γεγονότα που ακολουθούν ή με τους θρύλους τους οποίους η ίδια θρησκεία έχει ενδεχομένως γεννήσει. Η περίπτωση του Μωυσή δεν αποτελεί εξαίρεση από αυτή την «αρχή».

Σκοπός του Τόμας Μαν στον «Νόμο» δεν είναι σε καμιά περίπτωση να εξιδανικεύσει ή να εκθειάσει υπέρμετρα τον Μωυσή· τον παρουσιάζει, μάλιστα, γεμάτον αντιφάσεις, σαν πρόσωπο ανθρώπινο και συνάμα απάνθρωπο. Μέχρις ενός σημείου έρχεται σε ρήξη με την παράδοση, ανακατανέμει υπομονετικά τα διάφορα στοιχεία της, προσδίδοντάς τους μιαν άλλη διάσταση. Από τη στιγμή που ζητούμενο είναι η επανασυγγραφή, οι τροποποιήσεις σχεδόν επιβάλλονται, όπως και ο μετασχηματισμός των χαρακτήρων, ή ακόμα και των διακυβευμάτων που η νέα θεώρηση επιχειρεί να αναδειξει. Ένα τέτοιο έργο αναφοράς δεν θα

μπορούσε να παραμείνει αλώβητο από ανάλογες προσεγγίσεις: τις περισσότερες φορές τείνει να μετασχηματίζεται ριζικά ή να αυτονομείται πλήρως. *En proκειμένω*, επανασυγγραφή σημαίνει *ερμηνεία*, πολλώ μάλλον σε μια τέτοια εποχή. Ο Τόμας Μαν θα εξηγήσει πολλές φορές αυτή τη σύνδεση μετά τη δημοσίευση του «Νόμου». Συγκεκριμένα, θα ισχυριστεί ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η επανασυγγραφή διαταράσσει την πιο στοιχειώδη χρονική ακολουθία, αντιπαραθέτοντας ετερογενείς χρονικότητες.

Η εκ νέου αφήγηση ανήκει στη σφαίρα της επινόησης και των «μετενσαρκώσεων» της. Ο ριζικός μετασχηματισμός μιας παράδοσης εισάγει πολυάριθμες παραλλαγές και ενθαρρύνει τον αναστοχασμό ως προς τις μορφές που μπορεί να προσλάβει μια αφετηριακή πράξη, όπως αυτή που αποδίδεται στον Μωυσή – πολλώ μάλλον όταν μια τέτοια πράξη απαξιώνεται και καταπολεμάται ανελέητα στο παρόν, όταν ακυρώνεται σε βαθμό που να εξαφανίζεται από τον ορίζοντα. Το αφήγημα του Τόμας Μαν επιβεβαιώνει την ελεύθερη απόδοση των Γραφών από τον συγγραφέα, ελευθερία την οποία ο ίδιος δεν παύει άλλωστε να διεκδικεί. Μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι σε αυτή την ελευθερία ανιχνεύονται τα χνάρια της προτεσταντικής διαπαιδαγώγησής του. Ωστόσο, αυτό που τον απασχολεί είναι κυρίως μια παράξενη ιδρυτική πράξη, την οποία επιθυμεί να αποκαταστήσει στη δεδομένη στιγμή της ιστορίας της Γερμανίας, χωρίς πάντως να αποδίδει στον Μωυσή τον ρόλο του Νομοθέτη, όπως αυτός θεμελιώθηκε από την παράδοση πριν από πολλά χρόνια. Οι καιροί δείχνουν να απαιτούν τη ρήξη με αυτή την αρχική αναπαράσταση, η οποία δεν συνάδει με τις περιστάσεις: το ζητούμενο είναι να παρουσιαστεί μια εκδοχή αυτών των μακρινών γεγονότων η οποία θα μπορούσε να σταθεί στο ύψος του παρόντος και η οποία θα επέτρεπε την έγκυρη αξιολόγησή του.